16 Δεκεμβρίου 2025

«Στιγμές πριν την άλωση»: Συζήτηση στο «ΕΝΟΡΙΑ εν δράσει…» με τον Norman Russell

/ Γενικά Θέματα / Ειδήσεις και Ανακοινώσεις

Η επικράτηση του Παλαμισμού εξηγεί σε μεγάλο βαθμό την ανθεκτικότητα της Ορθοδοξίας κατά την Τουρκοκρατία. Ενώ το βυζαντινό κράτος κατέρρευσε, η Εκκλησία εισήλθε στη νέα ιστορική φάση με ισχυρά πνευματικά θεμέλια, ικανά να στηρίξουν την ταυτότητα και τη συνοχή του ορθόδοξου πληθυσμού.

Στο «Ενοριακό Αρχονταρίκι» του Ιερού Ναού Ευαγγελιστρίας Πειραιώς και στο πλαίσιο του προγράμματος «ΕΝΟΡΙΑ εν δράσει…», την Δευτέρα 15 Δεκεμβρίου ο Πρωτοπρεσβύτερος π. Σπυρίδων Τσιμούρης, Εκπαιδευτικός, φιλοξένησε τον κ.

Norman Russell, Καθηγητή Πατρολογίας και Βυζαντινής Θεολογίας, Επίτιμο ερευνητή του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, σε μια συζήτηση με θέμα **«Στιγμές πριν την άλωση».**

Η συνάντηση ήταν μία θεολογική και ιστορική συζήτηση με τον πατρολόγο Norman Russell, η οποία εστίασε στη σχέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας με την αυτοκρατορική ιδέα στο ύστερο Βυζάντιο και ειδικότερα στην περίοδο που προηγείται και ακολουθεί την Άλωση της Κωνσταντινούπολης. Μέσα από την ανάλυση αυτή αναδεικνύεται η βαθιά μεταμόρφωση της Ορθοδοξίας, όχι απλώς ως θεσμού, αλλά κυρίως ως πνευματικής πραγματικότητας, η οποία κλήθηκε να επιβιώσει χωρίς το στήριγμα της αυτοκρατορικής εξουσίας.

Αφετηρία της συζήτησης αποτελεί το πρόσφατο βιβλίο του κ. Russell «Η Ορθοδοξία και η αυτοκρατορική ιδέα: Η μεταμόρφωση της Ορθόδοξης Εκκλησίας στο ύστερο Βυζάντιο», στο οποίο ο συγγραφέας επιχειρεί να επανεξετάσει την καθιερωμένη ιστοριογραφική άποψη ότι η Εκκλησία αντικατέστησε σταδιακά την αυτοκρατορική εξουσία ήδη από τις αρχές του 14ου αιώνα. Η αφορμή για αυτή την αναθεώρηση προέρχεται από τη μελέτη του έργου του Δημητρίου Αγγελόφ σχετικά με την αυτοκρατορική ιδεολογία, όπου υποστηρίζεται ότι η πατριαρχία του Αθανασίου Α΄ σηματοδοτεί μια καμπή, κατά την οποία η Εκκλησία αποκτά αυξημένη πολιτική επιρροή και προετοιμάζεται για την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Ο πατριάρχης Αθανάσιος Α΄, αυστηρός ασκητής και έντονα προσανατολισμένος στη μετάνοια και την πνευματική αναμόρφωση, αντιμετώπισε την τουρκική απειλή όχι ως πρωτίστως στρατιωτικό ή πολιτικό πρόβλημα, αλλά ως θεολογική και ηθική κρίση. Κατά την αντίληψή του, η σωτηρία της Πόλης θα μπορούσε να προέλθει μόνο μέσω της επιστροφής του λαού και του κλήρου σε μια αυθεντική ευσέβεια. Η στάση αυτή τον έφερε σε σύγκρουση με μεγάλο μέρος της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, οδηγώντας τον σε παραίτηση, αν και τελικά επανήλθε με την υποστήριξη του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β΄.

Ο κ. Russell, ωστόσο, θέτει το κρίσιμο ερώτημα: ποια ήταν η πραγματική εξέλιξη των σχέσεων Εκκλησίας και αυτοκρατορικής εξουσίας κατά τα περίπου 120 χρόνια που μεσολάβησαν από την πατριαρχία του Αθανασίου έως την Άλωση; Η έρευνά του δείχνει ότι δεν υπήρξε γραμμική ενίσχυση της εκκλησιαστικής εξουσίας, αλλά μια περίοδος έντονων μεταβολών, εσωτερικών αντιθέσεων και θεολογικών ζυμώσεων, όπου άλλοτε ο αυτοκράτορας κυριαρχούσε στην Εκκλησία και άλλοτε η

Εκκλησία λειτουργούσε σχεδόν ανεξάρτητα από την πολιτική εξουσία.

Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στον εμφύλιο πόλεμο του 14ου αιώνα και στη Σύνοδο του 1347, η οποία αποτέλεσε κομβικό σημείο για την επικράτηση της ησυχαστικής θεολογίας. Ο Ιωάννης Καντακουζηνός, υποστηρικτής του Γρηγορίου Παλαμά, προώθησε την αντικατάσταση πολλών μητροπολιτών με ησυχαστές και παλαμιστές, με αποτέλεσμα η θεολογία του Παλαμά να καταστεί σταδιακά επίσημη θεολογία της Εκκλησίας. Η εξέλιξη αυτή δεν περιορίστηκε σε θεωρητικό επίπεδο, αλλά επηρέασε βαθιά τη λειτουργική ζωή, την πνευματικότητα και την αυτοσυνειδησία των πιστών.

Δεύτερο καθοριστικό γεγονός υπήρξε η Σύνοδος της Φεράρας–Φλωρεντίας (1438–1439), η οποία οργανώθηκε στο πλαίσιο της προσπάθειας του βυζαντινού κράτους να εξασφαλίσει στρατιωτική βοήθεια από τη Δύση μέσω της εκκλησιαστικής ένωσης. Για δεκατέσσερις μήνες, Ορθόδοξοι και Καθολικοί θεολόγοι συζήτησαν ζητήματα όπως το Filioque, το καθαρτήριο πυρ, τα άζυμα και το παπικό πρωτείο. Παρά τη θεωρητική συμφωνία που επιτεύχθηκε, η Ένωση της Φλωρεντίας απέτυχε στην πράξη. Η αντίδραση του λαού και μεγάλου μέρους του κλήρου στην Κωνσταντινούπολη ήταν έντονη, καθώς επικράτησε η αίσθηση ότι η Ορθοδοξία υποτάχθηκε στη λατινική εξουσία. Κεντρικό πρόσωπο της αντίστασης αναδείχθηκε ο άγιος Μάρκος Ευγενικός, μητροπολίτης Εφέσου, ο μόνος που αρνήθηκε να υπογράψει το τελικό κείμενο. Η στάση του προσέδωσε κύρος στο αντιενωτικό κίνημα και κατέστησε σαφές ότι η Ένωση δεν μπορούσε να επιβληθεί χωρίς τη συναίνεση της εκκλησιαστικής συνείδησης.

Μετά την επιστροφή των αντιπροσώπων από τη Φλωρεντία, η Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης εισήλθε σε περίοδο βαθιάς κρίσης. Πατριάρχες που υποστήριζαν την Ένωση στερούνταν λαϊκής υποστήριξης, ενώ ορισμένοι εγκατέλειψαν την Πόλη και κατέφυγαν στη Δύση. Λίγα χρόνια πριν από την Άλωση, το Πατριαρχείο είχε ουσιαστικά παραλύσει και τη διοίκηση της Εκκλησίας ανέλαβε άτυπα μια «σύναξη» επισκόπων και κληρικών, με εξέχουσα μορφή τον Γεώργιο Σχολάριο, μαθητή και πνευματικό διάδοχο του Μάρκου Ευγενικού.

Η επιβίωση της Ορθοδοξίας κατά την κρίσιμη αυτή περίοδο δεν στηρίχθηκε σε θεσμική ισχύ ή πολιτικές συμμαχίες, αλλά στην εσωτερική πνευματική αναγέννηση που προσέφερε ο ησυχασμός. Μετά την καταστροφή του δυτικού στρατού στη Βάρνα το 1444, οι Ρωμιοί συνειδητοποίησαν ότι δεν υπήρχε πλέον ρεαλιστική ελπίδα σωτηρίας από τη Δύση. Έτσι, στράφηκαν στη δική τους πνευματική παράδοση, προσδοκώντας τη σωτηρία όχι από ανθρώπινη δύναμη αλλά από τη θεία χάρη.

Καθοριστικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία έπαιξαν έργα όπως η «Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας» του Νικολάου Καβάσιλα, τα οποία μετέφεραν την παλαμική θεολογία στο επίπεδο της καθημερινής εκκλησιαστικής εμπειρίας. Η θεία λατρεία, η προσευχή και η συμμετοχή στα μυστήρια απέκτησαν βαθύτερο υπαρξιακό νόημα και λειτούργησαν ως μέσα εσωτερίκευσης της πίστης.

Σημαντικό μέρος της συζήτησης αφιερώθηκε στη θεολογία του ησυχασμού. Ο ησυχασμός, αρχικά μοναχικό κίνημα, είχε ως στόχο την ένωση του ανθρώπου με τον Θεό μέσω της αδιάλειπτης προσευχής και της κάθαρσης της καρδιάς. Κεντρική έννοια αποτελεί η θέωση, δηλαδή η συμμετοχή του ανθρώπου στη ζωή της Αγίας Τριάδας. Ο Γρηγόριος Παλαμάς διατύπωσε τη διάκριση μεταξύ θείας ουσίας και ενεργειών, υποστηρίζοντας ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να μετέχει στην ουσία του Θεού, αλλά μπορεί πραγματικά και υπαρξιακά να μετέχει στις άκτιστες ενέργειές Του.

Η διδασκαλία αυτή προκάλεσε έντονες αντιδράσεις από θεολόγους όπως ο Βαρλαάμ ο Καλαβρός και ο Νικηφόρος Γρηγοράς, οι οποίοι θεώρησαν ότι η παλαμική διάκριση εισάγει δυϊσμό στη θεότητα. Οι σχετικές διαμάχες κατέληξαν στις συνόδους του 14ου αιώνα, όπου η θεολογία του Παλαμά επικυρώθηκε ως ορθόδοξη και ενσωματώθηκε επίσημα στην παράδοση της Εκκλησίας.

Κατά τον κ. Russell, η επικράτηση του παλαμισμού εξηγεί σε μεγάλο βαθμό την ανθεκτικότητα της Ορθοδοξίας κατά την Τουρκοκρατία. Ενώ το βυζαντινό κράτος κατέρρευσε, η Εκκλησία εισήλθε στη νέα ιστορική φάση με ισχυρά πνευματικά θεμέλια, ικανά να στηρίξουν την ταυτότητα και τη συνοχή του ορθόδοξου πληθυσμού. Η αποτυχία της Ένωσης με τη Δύση, αν και πολιτικά καταστροφική, αποδείχθηκε πνευματικά καθοριστική για τη διατήρηση της ορθόδοξης αυτοσυνειδησίας.

Στο τέλος της συζήτησης τίθεται και ένα σύγχρονο ερώτημα: κατά πόσο η σημερινή ορθόδοξη θεολογία μελετά επαρκώς τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς θεολόγους. Ο κ. Russell επισήμανε ότι, παρά τις σημαντικές εξαιρέσεις, μεγάλο μέρος αυτής της πλούσιας παράδοσης παραμένει ανεπαρκώς αξιοποιημένο, ιδιαίτερα σε σύγκριση με τη δυτική θεολογική έρευνα. Το έργο του φιλοδοξεί να λειτουργήσει ως αφορμή για μια βαθύτερη ενασχόληση με αυτή την κρίσιμη περίοδο της ορθόδοξης ιστορίας.

ENOPIA

ENOPIA
in Space...